

Litteraturen som konstform – tankar efter kvalitetsdebatten

Fredrik Hertzberg

Vad kan litteratur vara, och hur kan den vara relevant? Fredrik Hertzberg reflekterar i efterdyningarna av debatten om litterär kvalitet.

Förra hösten gav förlaget Ellips ut **Ulrika Nielsens** och mina essäer om litterär kvalitet, *Vad är litteratur och vad ska man ha den till?* respektive *”Farväl kvalitet. Farväl konst.” Om litterärt värde*. De initierade en omfattande kulturdebatt, i traditionella och digitala medier, på Helsingfors bokmässa och i diverse andra sammanhang.

Debatten öppnade upp åt många olika håll. Den insikt som **Ylva Perera** formulerade i **Rosanna Fellmans** podd *”De därjävla böckerna”*, var träffande, nämligen att poängen med häftena var att inleda en diskussion om litterär kvalitet snarare än att komma med ett entydigt budskap om vad litterär kvalitet är.

Något som var långt från våra syften var att tala för ”kulturelitens” monopol på värdeomdömen. När **Linda Grönqvist**, Svenska Yles kulturchef, gav sig in i debatten under rubriken ”Är det eliten eller publiken som får bestämma vad som är bra litteratur?” upplevde Nielsen och jag att diskussionen tenderade att förvanskas och polariseras på ett olyckligt sätt.

Ordet ”bestämma” tycktes för det första missvisande. En litterär prisjury kan bestämma att en författare ska tilldelas ett pris för ett litterärt verk, men kan knappast bestämma att verket är bra – det får läsaren själv ta ställning till, och tiden kanske utvisa. Juryn kan inte heller bestämma vad som är ”bra litteratur”, det förblir en öppen fråga.

Man tänker sig ofta att en litterär ”expert” har förmågan att urskilja kvalitet bättre än andra. En sak vet alla som forskat i modernismens historia: ju mera insatt en kritiker var i konsthistoria och estetik, desto svårare var det vanligtvis för honom eller henne att tillägna sig den modernistiska konsten. Exemplet är otaliga. En förklaring är att så mycket stod på spel: allt man hade lärt sig, alla normer om centralperspektiv, om konsten som verklighetskopiering, allt kastades omkull.

Det var därför Hagar Olsson kunde inleda sin så fruktbara bana som modernistisk teaterkritiker med följande ord: ”Först och främst jag har inga som helst insikter i teaterväsendet. Inte på något sätt. Därför kan

jag lugnt säga rent ut, vad jag har på hjärtat, emedan jag naturligtvis själv tror, att de fåkunnige ofta se klarare än de skriftlärde och dessutom kan vara glatt förvissad om, att allmänheten inte tillmäter mina ord den ringaste betydelse och följaktligen inte tager anstöt.”

Vad som behövs för att kunna urskilja litterär kvalitet – en fråga som många var inne på i diskussionerna efter häftenas utgivning – kan inte slås fast en gång för alla. Att det finns en sådan entydig förmåga är en märklig föreställning, inte minst med tanke på att vad som är kvalitet ofta är hett omdebatterat. För Olsson var det ”en medfödd gåva såväl som en teknisk utbildning”, vilket skär över hela fältet: det är inte en förmåga som tillhör en viss grupp, kvalitet är något en amatör med estetisk sensibilitet kan uppfatta, eller drabbas av, men kanske inte artikulera utan en viss teknisk vokabulär. (Apropå ”medfödd gåva” kan man förstås besinna **Paul Olins** och **Wille Wilenius** ord ”vilken tur, eller hur, att man föddes till kultur”).

En ”teknisk vokabulär” är å andra sidan relativ, kvalitet förutsätter vissa tekniska förtjänster, men begränsar sig inte till dem – pekar någon ut rimen och versmåttan i en dikt, eller den intrikata strukturen i en roman, får den mig knappast att älska dem, allra minst om jag aldrig tidigare har läst en dikt eller en roman. Kvalitet är något som aktualiseras i förhållande till andra litterära verk, till annan konst och kultur. Det viktiga är att utsätta sig för verken. Kritiken är här en sorts förädling av en respons på verken, en egen praktik med egna traditioner.

Problemet med kvalitetslitteraturens marginalisering framställs ofta som att folk borde läsa också annat än det som säljer, man borde läsa smal litteratur. Ungefär så uppfattade vissa vårt budskap. Men i någon mening träffar detta snett, lika snett som ordet ”smal”. Impulsen bakom Nielsens och mitt värnande om ”kvalitet” är inte, åtminstone inte enbart, att få folk att läsa smal litteratur, snarare att förstå vad litteratur kan vara, hur den kan vara relevant.

LITTERATURENS FÖRNYELSE OCH ARV

År 1913 skrev **Pär Lagerkvist** en pamflett, *Ordkonst och bildkonst*, där han pläderade för att litteraturen skulle förnya sig på samma sätt som den moderna bildkonsten gjort. Han hade varit i Paris och sett vad **Picasso** och **Braque** kunde åstadkomma, han ville att författarna skulle låta sig inspireras av deras arkitektoniska konstruktion. Inte bara ytligt *kopiera* ”verkligheten”, utan studera den ännu närmare, gå på skinnet, texturen, djupet. Alltför många romanförfattare bredde ut sig i detaljrika tjocka volymer med ”pedantiska miljöskildringar”.

Att en ny tid krävde nya former var en utbredd uppfattning. Det var vid dessa tider man också på allvar började bekymra sig över att litteraturen blivit handelsvara. ”På en marknad som hotades av populärlitteraturens vinstmaskin riskerade också den seriösa litteraturen att osynliggöras”, som **Håkan Möller** konstaterar i *Pär Lagerkvist. Från författarsaga till Nobelpris* (2009).

Det intressanta är att vi idag, så som Möller, tenderar att se Lagerkvists utspel enbart i termer av en högkulturell kamp mot lågkulturen. Vi läser cyniskt, som om det enbart var fråga om en strategi för att samla kulturellt kapital. Medan Lagerkvist själv beskrev det som en kamp mot ”ästetsnobberi” och ”personlighetskult”, för en folklig litteratur, med rötter i talspråk och kulturarv.

Lagerkvists lästips för de litterära förnyarna var, förutom kubistisk teori – fornisländsk litteratur, svenska landskapslagar, folkvisor, Kalevala, Koranen, egyptisk, aztekisk, indisk, japansk och kinesisk litteratur – kollektiva, anonyma skapelser. Det var de som enligt honom bäst kunde visa ”hur konsten ser”. I dem fanns ”brutalitet i fantasin samt stålhard skärpa i den konstnärliga tanken”.

Listan skiljer sig markant från en sedvanlig borgerlig europeisk kanon, inspirerad som den är av den tidiga modernismens letande efter alternativ till europeiska kvalitetskriterier. (Värt att notera är också att den skiljer sig från den västerländska kanon som lärs ut

vid universiteten, liksom den svenska regeringens aktuella beställning av en nationalistisk svensk kanon.)

Om listan värnar om det ”höga”, så är det ”höga” här inte liktydigt med det ”smala”, utan handlar om bredd. Litteraturen på Lagerkvists lista är inte entydigt en produkt av ett visst kön, en viss hudfärg, en viss kultur, en viss individ. Mera övergripande kunde man säga att litteraturen är ett arv i samma mening som språket är ett arv, det är gemensamt men med motstridiga, divergerande tendenser (till exempel dialekter, slang) och med transnationella förbindelser.

TEXTANALYS OCH TEXTSYNTES

Men min poäng i det här sammanhanget är inte att framhålla listan, utan att inskräpa litteraturen som konstform: litteraturen studerar verkligheten med sina egna medel, och belyser sidor av verkligheten som annars skulle förbli obelysta. Medlen är inte givna – den nästan desperata frenesi som Lagerkvist ger prov på är ett symptom på att det 1913 inte längre fanns någon konsensus om en litterär kanon. Den realistiska romanen tycktes ha nått vägs ände, det naturalistiska dramat likaså. Särskilt under 1920-talet sukade många efter en mer direkt verklighet, drogs till memoarer och reseskildringar, och en viktig impuls inom modernismen var att greppa verklighetens råhet, loda dess osmälta råmaterial, för dess estetiska relevans. Man skrev inte ”litteratur”, ville inte skriva ”litteratur”, men också detta blev förstås litteratur – att litteraturen hela tiden förändras var en central tes också för de ryska formalisterna, som fokuserade på det specifikt litterära. Det specifikt litterära är, med deras uttryck, ett dynamiskt och relativt snarare än ett statiskt och absolut begrepp.

Litteraturen som konstform är det inte väldigt många som intresserar sig för idag, och litteraturen har långtifrån samma status som vetenskaplig forskning. Vid universiteten har litteraturvetenskapen snarast blivit ett slags ”andrahandssociologi”, med **Torsten Pet-**

terssons ord ("Litteraturvetenskapen i framtiden", *Tidskrift för litteraturvetenskap*). Man har, enligt Pettersson, "reducerat litteraturen till en fiktionell återspeglning av det mer väsentliga sociologiska fenomenet i verkligheten. I sådana studier är det ofta oklart vad litteraturen har att erbjuda utöver en exemplifiering av fenomenet i fråga och en självbekräftelse av den metod som ägnar sig åt det".

Det här reducerar både litteraturens och litteraturvetenskapens värde, skriver Pettersson, och det är lätt att hålla med. Däremot är jag inte enig med honom om att en litteraturvetenskaplig utbildning optimalt borde leda (enbart) till en "certifierad kompetens i textanalys". En text får man lättast syn på om man inte stirrar för stint och närsynt på den utan kopplar den till en kontext, så att man reflekterar över exempelvis hur en diktsamling relaterar till ett liv (kanske mitt, eller författarens) eller en tid (kanske nu), hur det berikar förståelsen av krig (**Ida Börjels** *Ringa hem*),

hur den belyser ett brutalt våldsdåd (**Monika Fagerholms** *Vem dödade Bambi?*), inte hur litteraturen speglar samhället, utan hur den vidareutvecklar det, hur den provocerar, berör, får oss att reflektera, fantisera, agera. Det är som i det gamla **Goethe**-citatet, "För övrigt avskyr jag allt som endast informerar mig, utan att stegra min verksamhet eller omedelbart levandegöra mig". Det är bland annat det här, motorn som leder vidare, från analys till syntes, hopfogande olika perspektiv, röster, en verksamhet som är oskiljaktig från att skriva – läsa och skriva är två sidor av samma sak – som tangerar kvalitet, lite som en DJ som för en gångs skull lyckas, som associerar vidare från låt till låt så att allt bildar en linje, en sorts röd, om också lös, fritt associerande, tråd. Och kvaliteten smittar, du märker den. Med ett björlingskt ord, "betändelse". En certifierad kompetens i textanalys och textsyntes, kunde vara målet. Att lära sig, med ett ord, värdera vid varje punkt.

Fredrik Hertzberg är docent i nordisk litteratur vid Helsingfors universitet, kritiker och författare till bl.a. *"Mitt språk är ej i orden."* *Gunnar Björlings liv och verk* (2018).